

DÁN 12: FELTÁMADÁS FORRADALMI GONDOLAT VAGY „CSAK” ÜDVGÉRET?

KATÓ SZABOLCS FERENCZ

Tanulmányomban a Dániel könyvében fellelhető feltámadás gondolatát szeretném tüzetesebben megvizsgálni. Az Ószövetség-tudományban általánosan elterjedt az a vélemény, mely szerint a személyes feltámadás gondolata először a Dániel könyvének apokaliptikus szakaszában jelenik meg.¹ A konszenzus szerint tehát Dániel könyve Izrael túlvilághitének gyökeres változásáról tanúskodik. Az alábbiakban ezt a tételt szeretném felülvizsgálni és revideálni. A téma megfelelő bemutatásához szükséges a feltámadás képzetét és az azzal párhuzamba állítható elképzeléseket mind az ókori Közel-Kelet, mind az Ószövetség vonatkozásában tisztázni.

A FELTÁMADÁS GONDOLATA AZ ÓKORI KÖZEL-KELETEN

A feltámadás gondolatának különböző formái jelen vannak az ókori Közel-Keleten. Itt elsősorban az ún. meghaló és feltámadó istenekre kell gondolnunk. Ez a motívum közös majdhogynem minden Izrael szomszédságában élő nép-nél. Ugaritban Baál, a suméroknál Dumuzi(d), az akkád ékírásos irodalomban Tammuz, a szíró-föníciai vallásban Adonisz, Egyiptomban Ozirisz halálával és feltámadásával az élet, a természet és a termékenység folytonos ciklusát szemléltetik. Emellett pl. Egyiptomban számoltak a túlvilági léttel, és azzal, hogy az emberek tetteik szerint részesülnek majd egy boldog vagy sivár túlvilági életben.²

¹ Liess, Kathrin: Auferstehung (AT). <http://www.bibelwissenschaft.de/nc/wibilex/das-bibellexikon/details/quelle/WIBI/zeichen/a/referenz/14249/cache/b068ac3647021488a563dcafdae26be3/> (megnyitva: 2016. jan. 30.); Martin-Archard, Robert: Resurrection, in: Freedman, David Noel (ed.): *Anchor Bible Dictionary*, I-VI, New York (USA), 1992, V. kötet, 680-684.

² Az egyiptomi túlvilághit összefoglaló bemutatásához ld. Kákósy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Budapest, Osiris, 350-353. Az egyiptomi vallásban a hallottnak hosszú utat kellett megtennie az alvilágba. Az élők és a holtak birodalmát egy folyó választotta el

Egy babiloni szöveg, az ún. Márduk prófécia Babilon felvirágzásáról beszél, melyhez hozzátartozik egy ideális uralkodó képe, akinek az lesz a sorsa, hogy nem fog meghalni. Ez a szöveg megvilágítja az élet és a halál viszonyát az ókori Közel-Keleten, melynek kontextusába Izrael túlvilághite is szervesen beleágyazódik. A fent említett szöveg II. és III. tábláján ezt olvashatjuk:

- II.19. egy király támad Bábelben
- 20. aki felújítja Ekur-Saggil csodálatra méltó templomát.
- 24. (...) adómentességet
- 25. vezet be városom számára.
- 26. megfogja kezemet, és [engem] a városomba
- 27. örökre bevezet.
- Assur III.(...)
- 5. Ő gondoskodni fog a várossal, a szétszórtakat összegyűjti. (...)
- 12. Ez az uralkodó megeteti a földet annak bőséges gyümölcseivel. (...)
- 21. A szétszórtatott országot összegyűjti és
- 22. megerősíti.
- III.2. [... nem] hal meg (?), hanem életben marad.
- 3. [...]kap/nyer majd.³

A szöveg Márduk „útjáról” beszél Ҳattiba, Assurba és Élamba, mely minden bizonnyal a babiloni Márduk szobor elhurcolásának eufemizált leírása. Az istenség reprezentációja kb. Kr. e. 1595-ben került Ҳattiba, kb. Kr. e. 1225-ben Assurba, kb. Kr. e. 1160-ban pedig Élamba.⁴ A szöveg prófétai része Márduk visszatéréséről beszél, melyet a források figyelembevételével I. Nabû-kudurriuşur (Kr. e. 1125-1104) uralkodására tehetünk. Ezt a kort egy olyan uralkodó fellépése fémjelzi majd, aki megteremti Babilon számára a jólétet. Ezt az üdválapotot az is jellemzi majd, hogy ez az uralkodó nem fog meghalni. Noha a szöveg itt nem kimondottan a feltámadásról beszél, mégis az üdv és a kiválasztott

egymástól. Ha ezen sikerült átjutnia, az új lét legnagyobb próbája következett, amikor Ozirisz és egy negyvenkét tagú testület megvizsgálta az elhunyt életét. Szívét egy hatalmas mérleg egyik serpenyőjébe tették, míg a másikba a Ma'at istennőt jelképező strucc toll került. Ha a bizottság előtt az igazságos életvezetéséről tett vallomását a mérlegbe helyezett szíve is igazolta, részesülhetett az isteni természetből, olyanná lehetett, mint Ozirisz. Ellenkező esetben a Halottfaló szörny által részesült büntetésben.

³ A magyar verzió Borger, Rykle: Gott Marduk und Gott-König Šulgi als Propheten, *Biblica et Orientalia* 28, 1971, 3-25; 16-17. német fordítását követi.

⁴ Vö. Longman, Tremper: *Fictional Akkadian Autobiography*, Winona Lake (USA), 1991, 138; Borger: i. m., 21.

örök életének a gondolata szoros egységet képez, amely hasonló ahhoz, amit az ószövetségi hagyományban találunk.

A FELTÁMADÁS GONDOLATA AZ ÓSZÖVETSÉG PRÓFÉTAI IRODALMÁBAN ÉS A ZSOLTÁROKBAN

Az ószövetségi prófétai szövegekben a halál az elkövetkező ítéletet, az élet pedig az üdvöt, a szabadulást jeleníti meg Izrael számára. Jól mutatják ezt azok a bibliai igehelyek, amelyek a nép pusztulását és helyreállítását ilyen képek segítségével szemléltetik. A feltámadás gondolata időrendben először Hóseásnál jelenik meg (Hós 6,1-3), és egy üdvígérethez kapcsolódik. A szír-efraimita háború okozta pusztulást a feltámadás üdvígéréssel kompenzálja a próféta.⁵ A háború a halált, a feltámadás a nép rehabilitációját jelenti. A „két nap múlva megelevenít, és a harmadik napon feltámaszt” kijelentés nem jelent egyebet, minthogy a nép rövid időn belül újra biztonságba kerül.⁶

Hasonlóan olvasunk Izrael népének feltámadásáról Ezékiel könyvében. Egy vízióban (Ez 37,1-14) a próféta Izrael egész nemzetiségét (קָל־בַּיִת יִשְׂרָאֵל) látja újjáéledni. A 12. versben ezt olvassuk: „Íme, én kinyitom sírjaitokat, felhozlak titeket sírjaitokból, én népem, és beviszlek titeket Izrael földjére.” A vers szorosan egymás mellé állítja a fogságból való szabadulás és a nép újjáéledésének gondolatát. A felhozni (עלה) ige itt nyilvánvalóan kettős értelemben használatos: a sírból történő felhozást és a szabadulás gondolatát⁷ egyaránt magában hordozza.⁸ A nép „feltámadása” tehát a szabadulás ígérétehez kapcsolódik és elválaszthatatlan attól. Nincs szó a személyes feltámadásról, vagy az életvezetés által befolyásolt túlvilági igazságszolgáltatásról. Isten megkönyörül népén; egy új szabadulással és egy új honfoglalással ajándékozza meg őt, melyet egyszerűen az ő lelke által megelevenített létnek nevez.

⁵ Martin-Archard: i. m., 681.

⁶ Ezt az üzenetet Hóseás egy ún. bűnbánati ének (Bußlied) formájában tolmácsolja. Vö. Wolff, Hans Walter: *Hosea* (Biblischer Kommentar XIV/1), Neukirchen-Vluyn (Deutschland), 1965, 148-150; Mays, James Luther: *Hosea* (Old Testament Library), Philadelphia (USA), 1969, 93.

⁷ Az עלה ige az 1Sám 12,6-ban és a Hós 12,14-ben az egyiptomi szabadulás gondolatát fejezi ki. Az Ez 37,12-ben ez alapján egy rejtett szójáték jelenik meg. A 12. vers olvasójában a sírból történő felhozás (וְהַעֲלִיתִי אֹתְכֶם מִקְבְּרוֹתֵיכֶם) az egyiptomi szabadulást idézte fel, különösen egy olyan szöveggörnyezetben, ahol a fogságból való szabadulás témája áll előtérben.

⁸ Zimmerli, Walther: *Ezekiel* (Biblischer Kommentar XIII/2), Neukirchen-Vluyn (Deutschland), 1969, 897-902; Allen, Leslie C.: *Ezekiel 20-48* (Word Biblical Commentary 29), Dallas (USA), 2002, 186. Más véleményen vannak: Vawter, Bruce – Hoppe, Leslie J.: *Ezekiel* (International Theological Commentary), Michigan (USA), 1991, 168. Ez utóbbiak szerint a 12-13 versek egy általános, az egész emberiség számára érvényes feltámadás gondolatát közvetítik.

A nép sorsa mellett a zsoltárok elénk tárják az egyéni kegyesség túlvilághoz kapcsolódó gondolatait. Egyes zsoltárokból a halál sivár állapotát egy, a feltámadás fogalma felé mutató jelenség váltja fel. A Zsolt 73,24-ben a következő áll: „Tanácsoddal vezetsz engem, és azután dicsőségedbe ragadsz el engem.” A zsoltáros panaszkodik a bűnösök miatt, és bizalmát Istenbe veti. Ez a bizalom készíti arra, hogy abban reménykedjen, hogy Isten csodát tesz vele halála után. Az elragadni (קָרַב) ige többek között az Énók és Illés elragadtatásának *terminus technicus*a (Gen 5,24; 2Kir 2,9). A zsoltáros Isten csodálatos tettét, melyet két igazzal tett, saját hitéletébe emeli át.⁹ Az ebben a világban megtapasztalható fonákságért – hogy míg az istentelenek sikeresek, az igazak szenvednek – Isten azzal kárpótolja az igazakat, hogy dicsőségébe ragadja őket.

A Zsolt 49-ben is a szenvedő szegények, bölcsek és a dúskáló gonoszok sorsát vizsgálja. Az igazságosság itt is a halállal áll helyre. A gonoszok osztályrésze a Seol, míg az igazak elmondhatják: Isten megváltja életemet a Seoltól, és elragad engem (16. v.). Egy kibontakozott túlvilághittel, annak részleteivel itt sem találkozunk, azonban a zsoltár egyértelműen azt állítja, hogy Isten az igazakat kiragadja, magához emeli az árnyak világából, akár Énókot vagy Illést.¹⁰

A fenti heurisztikus vizsgálódás alapján kijelenthető, hogy a prófétai szövegekben a feltámadás Izrael számára egy vigasztalás, üdvígéret, ám nem a jahvizmus túlvilághitének leképződése. Az egyéni kegyességben megnyilvánuló (ld. zsoltárok), a feltámadás jelenségéhez közel álló képzetek Isten egy rendkívüli tettét juttatják kifejezésre, melyek ugyan hagyománytörténetileg előkészítik a feltámadáshoz kapcsolódó túlvilághit gondolatát, azonban mégis mindössze annak előfutárai maradnak.

A FELTÁMADÁS GONDOLATA DÁNIEL KÖNYVÉBEN

Mint azt a bevezetőben említettem, a konszenzus szerint Dániel könyve az egyetlen ószövetségi szöveg, mely kimondottan egy személyes, az életvezetést figyelembe vevő feltámadás képzetével számol. A könyv történelmi keretét a Makkabeus kor és IV. Antiochosz Epiphanész zsarnoksága adja meg. A kutatás ma már egyetért abban, hogy a szöveg háttérben konkrét történelmi reáliákat kell keresnünk, melyek pontos azonosítását némiképp akadályozza a könyv

⁹ Kraus, Hans Joachim: *Psalmen* I (Biblischer Kommentar XV/1), Neukirchen-Vluyn (Deutschland), 1966, 509-510; Dahood, Mitchell: *Psalms* III (Anchor Bible 17), New York (USA), 1968, 195.

¹⁰ Kraus: i. m., 367-368; Dahood, Mitchell: *Psalms* II (Anchor Bible 16), New York (USA), 1966, 301-302.

apokaliptikus-kriptikus jellege. Azonban sok elem még így is egyértelműen behatárolható: pl. a 8. fejezet fenevadai és szimbólumai Izrael történetének eseményeit mondják el Círusz birodalmától, Nagy Sándor terjeszkedésén keresztül, a diadochoszok közötti háborúig.¹¹ A 7. fejezet híres emberfia személye lehet Makkabeus Júdás, a Hasmoneus dinasztia megalapítója.¹²

A feltámadás szempontjából releváns rész a 12. fejezetben jelenik meg. Az előző fejezetben szinte versről-versre azonosíthatjuk IV. Antiochosz Epiphanész tetteit:

- a dél ellen vívott háborúk képében megjelennek az egyiptomi ptolemaioszok ellen vívott harcai (Dán 11,25; 29)
- a dánieli beszámoló szerint Antiochosz magát „felmagasztalja minden isten felett” (Dán 11,36), mely egyezik a történelmi ténnyel, miszerint magát hellén mintára *theos epifánész*nek nevezte
- a pusztító utálatosság felállítására (Dán 11,31) minden bizonnyal a Zeusz Olümpiosz oltár felállítására utal.¹³ És még folytathatnánk a sort.

Amikor az írásmagyarázók a 12. fejezet értelmezéséhez érnek, akkor azt csupán szellemtörténeti szempontból kezdik el vizsgálni, és lemondanak a történelmi szinkronizáció lehetőségéről. Ez a megközelítés azonban módszertani szempontból kérdéses. Ha Dániel könyvének apokaliptikus szakaszát ennyire pontosan összefüggésbe lehet hozni a történelmi tényekkel, miért kellene ezt másképpen tenni az utolsó fejezet kapcsán?

Láttuk, hogy a Márduk Próféciában és az ószövetségi prófétáknál a feltámadás vagy az új élet a meghirdetett szabadulás szimbóluma, jele. Ezekben a szövegekben arról van szó, hogy a feltámadás Isten szabadításának a képe, mely a korábbi állapot rehabilitációját jelenti. Az Újszövetségben is megjelenik az a gondolat, miszerint egy üdveseményt a feltámadás jele hangsúlyozza ki: a Mt 27,52-56 szerint Jézus Krisztus váltságsszerző kereszthalálát néhány szent feltámadása kísérte.¹⁴ A szabadulást nagyon sokszor jelek kísérik, melyek közül egy a feltámadás.

¹¹ Goldingay, John E.: *Daniel* (Word Biblical Commentary 30), Dallas (USA), 2002, 206kk.

¹² A történelmi azonosítás körül kialakult vitához ld. Goldingay: i. m., 169. Az azonban világos, hogy az emberfia képében egy messiási alak jelenik meg. Vö. Marti, Karl: *Das Buch Daniel* (Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament), Tübingen – Leipzig (Deutschland), 1991, 53; Wood, Leon: *A Commentary on Daniel*, Michigan (USA), 1973, 192-193.

¹³ Jagersma, H.: *Izrael története* 2, Budapest, 1991, 38-43.

¹⁴ Mt itt az Ez 37,12 LXX szövegét veszi át. A „szentek” feltámadása itt sem egy általános, igazakat érintő igazságszolgáltatás, hanem a végidők üdvállapotának hírnöke. Ahogyan Krisztus feltámadása előrevetíti a hívők feltámadását, úgy utal itt is a szentek feltámadása a jövőbeli üdvösség állapotára. Vö. Luz, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus* (Mt

Most mindezek háttéréből vizsgáljuk meg a 12. fejezetet. A 12. fejezet a dánieli látomásokat bezáró rész. IV. Antiochosz Epiphánész zsarnoksága ki-látástalan helyzetet teremtett a zsidó nép számára. Ezért fogalmazódik meg az üdvüzenet: Isten az idő egy bizonyos pontján helyreállítja a megtépázott igazságosságot.

A 12,1a β -ban megjelenő על עמך idióma a valaminek az érdekében történő fellépést, aktivitást fejezi ki (vö. Eszt 8,11; 9,16). Mihály az az angyal, aki Izrael érdekében, az Úr megbízásában helyreállítja az igazságot. Dániel könyve csírájában tartalmazza azt az apokrif iratokban expliciten olvasható (Sir 17,17; Jub 15,32kk) elképzelést, miszerint minden népnek van egy angyala (Dán 10,13.21). Háború idején ezek az angyalok összecsapnak egymással, és a földi háború ennek a mennyei szinten végbemenő ütközetnek a tükörképe. A 10. fejezetben Mihály Izrael érdekében háborút folytat. Ahogyan a 11. fejezetben egyre fokozódnak az Izraellel szemben elkövetett visszaélések, úgy a 12. fejezet azt hirdeti, hogy mindez egyszer tetőzni fog. Egy olyan intenzitást ér el, amely a népek történelmében még soha nem volt tapasztalható. De amikor a legnehezebb lesz a helyzet, abban az időben fellép Mihály angyal. Ha a megelőző fejezetekben Mihály aktivitása a földi háború mentén folytatott mennyei csatához kötődött, kézenfekvő az a magyarázat, hogy Mihály fellépése mögött a 12. fejezetben is egy konkrét háborúra, egy lázadásra való utalás rejlik.

Ehhez az üdveseményhez kapcsolódik majd néhány alvó lélek fölébredése, és azok megszabadulása, akik be vannak írva a könyvbe. Akárcsak Ez 37-ben a Dán 12-ben is közvetlenül egymáshoz kapcsolódik a feltámadás és szabadulás: „abban az időben megszabadul néped (...) és sokan, akik a föld porában alszanak, felébrednek.” Ugyanolyan hangsúlyos a nép megszabadulása, mint a feltámadók személye. Ha azt feltételezzük, hogy a Dániel könyve az idegen elnyomás alatt élő nép számára hirdeti a vigasztalást, akkor a feltámadásnak a történelmi helyzetre kell vonatkoznia: egyrészt megszabadul a nép, másrészt azok számára is, akik ezt nem érhették meg, helyreáll az igazság, mert Isten tetteik szerint feltámasztja őket. Meg kell jegyeznünk, hogy míg a prófétai tradícióban a feltámadás a szabadulás metaforája, addig a Dán 12-ben a szabadulás és a feltámadás kiegészítik egymást. Az örök élet és az örök gyalázat ítélete ugyan már nem a konkrét szabadulás része, mégis azzal szoros összefüggésben van.

A 12. fejezet leírásait összefüggésbe hozhatjuk a Makkabeus-felkelés történelmi vonatkozásaival. A véres összecsapásokban sokan életüket veszítik, és csak azok maradhatnak meg „akik be vannak írva a könyvbe”. Ez a történelmi esemény jut kifejezésre a szabadulás gondolatában. A „sokan felébrednek az

26-28) (Evangelisch-Katolischer Kommentar zum Neuen Testament I/4), Neukirchen-Vluyn (Deutschland), 2002, 364-365; da Spinetoli, Ortensio: *Máté*, Szeged, 1998, 758-759.

örök életre vagy az örök gyalázatra”-ígéret pedig az Antiochosz féle rendeletek mártírjaira és aposztatáira vonatkozik.¹⁵ A bölcsek és azok, akik másokat igazságra vezettek (12,3), külön tisztességben részesülnek a szabadulás napján. Fényleni fognak örökké. A fény a bölcsesség, az ismeret kifejezője.¹⁶ Ha a bölcsek és az igazságra vezetők fénylését nem eszkatológikus értelemben magyarázzuk, hanem a fenti sémába ültetjük bele, akkor osztályrészük az örök példaadás. Ahogy a Makkabeusok és a haszidok felismerték Isten akaratát, és másokat is meggyőztek arról, hogy le kell rázni az idegen igát, úgy ők örök példává lesznek. Bölcsességük fényleni fog, másoknak is irányt mutat majd.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegzésül elmondható, hogy Dániel könyve nem egy általános, egész népet érintő feltámadás gondolatának első szövegtanúja, hanem sokkal inkább abban a hagyományban gyökerezik, mely Isten szabadítását a feltámadás motívumának segítségével írja le. A prófétai szövegekhez viszonyítva a különbség abban áll, hogy míg a prófétáknál a feltámadás csupán a szabadulás metaforája, addig a Dániel könyve a feltámadással nemcsak a szabadulást példázza, hanem a zsol-tárokhöz hasonló módon Isten csodatettét hirdeti, mellyel a megtépázott igazságosságot állítja helyre. Mindez azonban parciális marad, hiszen a feltámadás konkrétan a Makkabeus kor mártírjaira és áruőira vonatkozik. A feltámadás Dániel könyvében tehát nem Izrael túlvilághitének megjelenítője, hanem Isten kivételes szabadítását hirdeti egy jól körülhatárolható kor népe számára.

¹⁵ Hartman, Louis F. – di Lella, Alexander A.: *The Book of Daniel* (Anchor Bible 23), New York (USA), 1973, 307-308.

¹⁶ Lebram, J. C.: *Das Buch Daniel* (Zürcher Bibelkommentare. Altes Testament 23), Zürich, Theologischer Verlag, 1984, 135.